

Fremstillinger av nordmenn i okkupasjonsavisa *Deutsche Polarzeitung*, senere *Polar-Kurier* (1941–1945)

The Depictions of Norwegians in the Newspaper *Deutsche Polarzeitung*, the later *Polar-Kurier* (1941–1945)

Lovisa Bergmann

Førstekonsulent ved Institutt for språk og kultur, Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning, UiT Norges arktiske universitet

Master i historie, 2019

lovisa.bergmann@uit.no

Sammendrag

Propaganda hadde stor betydning i den tyske nasjonalsosialismen, og i denne sammenheng var pressen et viktig redskap. Det ble derfor etablert tyske aviser i de okkuperte områdene. Denne artikkelen tar for seg representasjoner av nordmenn over tid i en av disse avisene i Norge: *Deutsche Polarzeitung*, senere *Polar-Kurier*, utgitt i Tromsø 9. februar 1941–6. mai 1945. Jeg viser at fremstillingene av nordmenn bar preg av så vel mer natursvermeriske, generelle forestillinger om nordmenn, som av to ulike sider av nasjonalsosialismen: en SS-ideologisk rasebasert tankegang og en mer økonomisk storromstenking. I tillegg må avisa forstås som et nyhetsorgan. Artikkelen tydeliggjør at det var flere måter å fremstille nordmenn på, samt at det var spillerom for ulike bilder av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* / *Polar-Kurier*.

Nøkkelord

Deutsche Polarzeitung, *Polar-Kurier*, okkupasjonshistorie, andre verdenskrig, nordfronten

Abstract

Propaganda was assigned great importance in German national socialism, and the press was a means of spreading propaganda. As such, the Germans established German-language newspapers in the occupied territories. This article examines the representations of Norwegians over time in one of these newspapers in Norway: *Deutsche Polarzeitung*, later known as *Polar-Kurier*, published in Tromsø from 9 February 1941 to 6 May 1945. I argue that the representations bear the mark of a more general, nature-romantic concept, as well as of two different sides of national socialism: An SS-ideological race-based mindset and a more economical «Großraumwirtschaft» way of thinking. In addition, the content must be regarded in light of *Deutsche Polarzeitung*'s function as a newspaper. The article demonstrates that there were different ways to portray Norwegians and that it was possible to represent Norwegians differently in *Deutsche Polarzeitung*, and later in *Polar-Kurier*.

Keywords

Deutsche Polarzeitung, *Polar-Kurier*, Norway under German occupation, Second World War, the northern front

Innledning

Temaet for denne artikkelen er hvordan nordmenn ble beskrevet i en tysk okkupasjonsavis i tiden 1940–1945.¹ Jeg viser at representasjonen av nordmenn var mangefasettert, og argumenterer for at okkupasjonsregimet muliggjorde slike variasjoner i okkupantenes fremstillinger av den okkuperte befolkningen.

Synet på nordmenn under nasjonalsosialismen i Tyskland har tidligere primært blitt belyst av Terje Emberland og Matthew Kott. De viser hvordan Schutzstaffels (SS) «positive» fremtidsbilder er nødvendige for å forstå hvordan SS' verdensbilde fungerte som motivasjon for organisasjonens handlinger.² Det samme må antas å gjelde for deler av det tyske okkupasjonsregimet i Norge, for eksempel Wehrmacht. Innlemmelsen av Norge i et «storgermansk rike» – i tråd med SS' syn på nordmenn – hadde stor betydning i den tyske propagandaen i Norge.³ I denne artikkelen bidrar jeg dermed til kunnskap om tysk propaganda i Norge under okkupasjonen ved å undersøke propagandaen i praksis.

Nå var det imidlertid ikke slik at nordmenn kun ble sett på som «germanere», noe som var det fremherskende synet i SS, og noe som ifølge Robert Bohn har blitt befestet som det nasjonalsosialistiske synet på nordmenn.⁴ I sin studie av Rikskommissariatet i Norge mener Bohn i stedet at mulighetene i den norske økonomien, samt militærstrategiske årsaker utgjorde «kjernen i den tyske interessen for landet».⁵ Jeg tar her utgangspunkt i disse to posisjonene i synet på nordmenn i nasjonalsosialismen. Hovedformålet med artikkelen er å undersøke i hvilken grad fremstillingene av nordmenn i den tyske, sivile okkupasjonsavisa *Deutsche Polarzeitung*, senere *Polar-Kurier* (1941–1945), bar preg av rasebasert tankegang og økonomisk storromstekning. Andre hensyn kan også ha påvirket representasjonen av nordmenn, og jeg vil derfor også kort belyse andre mulige faktorer. Kildematerialet – avisinnholdet om nordmenn – er omfattende, og det empiriske belegget for analysen må nødvendigvis begrenses i artikkelformat.⁶

Aviser hadde stor betydning som redskap for den nasjonalsosialistiske propagandaen. Etter at nasjonalsosialistene tok over makten i Tyskland i 1933, tok de også kontroll over og ensrettet pressen, og samme skjebne led pressen i de okkuperte områdene. I Norge ble en rekke aviser nyordnet, mens andre aviser ble slått sammen eller stoppet. Av de totalt 260 avisene som fantes i Norge ved invasjonen 9. april 1940, var omtrent halvparten gått inn i løpet av krigen.⁷ Avisa *Nordlys* i Tromsø, som i likhet med mange andre arbeideraviser fikk stoppet utgivelsen, er et illustrerende eksempel. Avisas eiendommer ble rekvirert av okkupantene, og fra februar 1941 ble *Deutsche Polarzeitung* trykket på *Nordlys'* trykkeri.⁸

Artikkelens metodiske utgangspunkt er representasjonsanalyse med sikte på å analysere hvilken virkelighet avisa bidro til å konstruere overfor sine lesere. Representasjonsanalyse har blitt brukt i analysen av fremstillinger av ulike grupper. Det kan skilles mellom tre ulike hovedtyper av forskningsfokus i representasjonsanalyser: majoritetens fremstilling av

1. Artikkelen bygger på min masteroppgave (Bergmann 2019) ved Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi ved UiT Norges arktiske universitet. Manuset til artikkelen ble utviklet i kurset HIS-6300 Forskningsfordypning etter mastergrad, ved samme institutt.

2. Emberland & Kott 2012: 497.

3. Bohn 2000: 65; Moll 1997: 210, 212.

4. Bohn 2000: 26.

5. Bohn 2000: 25, egen oversettelse.

6. En mer detaljert gjennomgang av den systematiske undersøkelsen av avisas innhold om nordmenn finnes hos Bergmann 2019.

7. Hjeltnes 1990: 44.

8. Christensen 2003: 224; Dahl 2016; Hale 1964; Hjeltnes 1990; Moll 1997.

«andre», selvrepresentasjoner og representasjoner som innlemmer «andre» i «oss».⁹ Som vi skal se, må fremstillingen av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* i høy grad tolkes som en innlemming av den okkuperte befolkningen i et større fellesskap med okkupantene. Således må denne analysen forstås som et eksempel på det tredje forskningsfokuset.

Det finnes noe tidligere forskning om fremstillingen av okkuperte grupper i samme periode. Ved å undersøke aviser og andre samtidige dokumenter, samt memoarer, nedtegnelser og utspøringer, studerer Marianne Junila tyske soldaters forestillinger om finner 1941–1944. Disse mener hun hang sammen med både propaganda og soldatenes egne erfaringer. Finnene ble fremstilt positivt, og det ble blant annet lagt sterk vekt på en forbindelse til naturen. Til tross for at både ideologi og «rase» ble betont i fremstillingene, hevder Junila at raseideologi hadde liten betydning for soldatenes subjektive forestillinger. Junila undersøker ikke hvorvidt disse bildene endret seg i løpet av perioden, noe som er forsøkt gjort i denne artikkelen.

Thomas Ruck har analysert forestillinger om Norge i et utvalg av tyskspråklig litteratur på 1900-tallet, men har for andre verdenskrig kun undersøkt et bildeverk fra 1941. Selv om Ruck ikke tydelig identifiserer to ulike posisjoner, slik jeg gjør i denne artikkelen, fremgår det av hans funn at *Deutsche Polarzeitung* ikke var alene om å inneholde så vel rasemessige som økonomiske aspekter, samt bære preg av mer allmenne forestillinger om nordmenn.¹⁰

Björg Evjen undersøker okkupasjonsmaktens syn på samer, som hun viser var sammensatt: Mange beundret og respekterte samer som en gruppe med kunnskap om livet i Arktis. Samtidig fantes det også eksempler på negative holdninger. Samer ble sett på som av en annen «rase». Evjen studerer et annet tysk presseorgan i Norge, *Deutsche Monatsschrift in Norwegen*, og konstaterer at «[i] ei tid preget av streng kontroll med pressen, kan vi gå ut fra at innholdet i artikkelen ikke gikk direkte imot tysk oppfatning, en oppfatning som, må legges til, var mangefasettert».¹¹ Hennes utsagn om en fremstilling i tråd med et mangefasettert syn gjaldt, som vi skal se, i høy grad også fremstillingen av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung*.

Den studien som ligger nærmest denne analysen, er Svetlana Burmistrs avhandling om den sivile okkupasjonsavisa *Minsker Zeitung* (1942–1944). Burmistr undersøker fremstillingene av tyskere og «andre», som hun viser hang sterkt i hop med hverandre, samt med legitimeringen av krigen og okkupasjonen. Hviterussere ble skildret som mer «høytstående» enn russere, men ikke like høyt som tyskere. Avstand og rollefordeling kom blant annet til uttrykk ved henvisningen til Tyskland som beskytter.¹² Det ble ofte vist til både en «europisk» fremtidsvisjon og «undergang». Burmistr antar at en slik «Europäisierung» der Diskurse» trolig hadde større betydning for okkupasjonsavisene enn for de rikstyske avisene.¹³ Denne artikkelen analyserer hvorvidt en sivil okkupasjonsavis fremstilte nordmenn i form av et rasemessig fellesskap og et økonomisk fellesskap. Dermed undersøkes det om europeiseringen også preget *Deutsche Polarzeitung* / *Polar-Kurier*.

Deutsche Polarzeitung og Polar-Kurier som sivil okkupasjonsavis

Deutsche Polarzeitung / *Polar-Kurier* må forstås som en propagandaaktør i Norge under okkupasjonen. Avisen har tidligere blitt fremstilt både som en militær- eller soldatavis utgitt

9. Se f.eks. Hall 1997: 17; Myklebost 2010: 19; Ryymin 2018: 57–58; Tjelmeland 2004.

10. Junila 2009; Ruck 2011: 45–53.

11. Evjen 2015: 87.

12. Burmistr 2016. To andre studier er Jockheck 2006 og Laska 1999.

13. Burmistr 2016: 332.

av Wehrmacht¹⁴ og som en sivil okkupasjonsavis.¹⁵ Mine egne kildestudier sannsynliggjør at avisa ble utgitt under Rikskommisariatet, og at den dermed må forstås som en sivil okkupasjonsavis.¹⁶

Brorparten av *Deutsche Polarzeitung*s lesere var trolig likevel tyske soldater. De var i sin tur Det tredje rikets ansikt utad i Norge, og var i varierende grad i kontakt med den okkuperte befolkningen. Gjennom å formidle bestemte forestillinger om nordmenn til leserne kunne avisa bidra til å skildre hvordan nordmenn «var», og slik om de skulle oppfattes som en del av fellesskapet eller ikke. En analyse av innholdet bidrar dermed også til å forklare hvordan okkupasjonsmakten legitimerte sin tilstedeværelse overfor sine soldater, og hvordan disse skulle opptre i møte med nordmenn.

Burmistr hevder at «okkupasjonsavisene» («Besatzungspresse») utgjorde en ny avistype som følge av deres distribusjonsområde, målgruppe, okkupasjonskontekst og journalistenes arbeid med å legitimere okkupasjonspolitikken.¹⁷ De første avisene ble etablert i Polen høsten 1939. I Norge ble *Deutsche Zeitung in Norwegen*¹⁸ grunnlagt 20. mai 1940 etter forespørsel fra Reichskommisariatet Josef Terboven. Ifølge Max Amann, Reichsleiter für die Presse, hadde avisa stor suksess, og lignende aviser ble derfor etablert i andre okkuperte land. Holding- og forvaltningsselskapet Europa-Verlag GmbH ble satt opp for å styre, finansiere og administrere avisene under Verwaltungsamt des Reichsleiters für die Presse der NSDAP.¹⁹ Undersøkelser tyder på at okkupasjonsavisene i Norge også sorterte under presseavdelingen i Hauptabteilung für Propaganda und Volksaufklärung (HAVP) i Rikskommisariatet.²⁰ Likevel er det ingen kildefunn som tyder på at Terboven, HAVP-leder Müller og presseavdelingsleder Moser hadde mye kontakt med okkupasjonsavisa i Tromsø.²¹

Trolig førte forsinkede leveranser av *Deutsche Zeitung* til Nord-Norge til ønsket om å gi ut en egen utgave i nord. *Deutsche Polarzeitung* ble utgitt i Tromsø fra den 9. februar 1941. Ifølge undertittelen var den en utgave av *Deutsche Zeitung*. Likevel hadde avisa en egen redaksjon og eget innhold, mens *Deutsche Zeitung in Norwegen* fungerte som hovedforlag.²² Gjennom dem hadde *Deutsche Polarzeitung* og trolig *Polar-Kurier* kontakt med blant andre Verwaltungsamt des Reichsleiters für die Presse der NSDAP, Europa-Verlag GmbH, Standarte Verlag- und Druckerei GmbH, samt med en egen redaksjon i Berlin. I avisa arbeidet tyske sivile, og flere hadde journalistisk erfaring. Militære medarbeidere var også sterkt involvert og i perioder representert i redaksjonen. I tillegg deltok nordmenn i det tekniske arbeidet. Avisa var sannsynligvis primært rettet mot tyske soldater i det de i sitt avishode kaller «Nördl[iche] Eismeerzone, Finnmark, Troms». Også sivile tyskere i Norge abonnerte på avisa. I tillegg var det mulig å abonnere på den i resten av Skandinavia og Tyskland. Det er grunn til å tro at den også delvis kan ha vært rettet mot norske tyskkyndige lesere.²³

14. Se bl.a. AIN/NA143/251/L0014/0020, «Foredrag for Nordlys Pensjonistforening om *Deutsche Polarzeitung* 1941–1945» (udatert); Hjeltnes 1990: 53; Moll 1986; Tvedt Olsen 2015: 58; Vossler 2005: 201.

15. Burmistr 2016: 85; Eckhardt 1975: 3–5, 7, 42; Schmitt 1985: 165.

16. En grundigere kildegjennomgang av avisas institusjonelle tilknytning finnes hos Bergmann 2019: 151–154, 164–173.

17. Burmistr 2016: 80.

18. Heretter *Deutsche Zeitung*.

19. Burmistr 2016: 86, 9, 91–92, 94–95; Eckhardt 1975: 4–5; Hale 1964: 279–280.

20. NHM, 187, G/L0017 Prisoner of War Interrogation Services (PWIS), Report No. PWIS (Norway)/56. Report on interrogation of J. J. Moser 01.02.1946: 6; RA/S-3138/0001/D/Dg/L0409 (Mosers beretning i mappe «G. W. Müller. Forklaringer etc.»): 6, 19–22. For en mer utførlig diskusjon, se Bergmann 2019: 144–145, 164, 168–169.

21. Se Bergmann 2019: 48, 168–169.

22. Bergmann 2019: 154–155, 164–167; Eckhardt 1975: 41; Høeg 1973: 110, 406; Tjelmeland 2003: 231–232.

23. For en mer utførlig diskusjon av forholdene rundt avisa, se Bergmann 2019: 151–182.

Som okkupasjonsavisene var *Deutsche Polarzeitung* en dagsavis og skulle formidle nyheter, men også være en forbindelse til hjemlandet. Videre var dens oppgave, slik de selv beskrev den:

Nettopp å gå inn på de ting som skjer i Nord-Norge og som burde fremkalle særlig interesse for den delen av Europa, hvor forskere i Arktis, som ofte har blitt verdsatt i bøker og tekster, med den største innsats har tjent vitenskapen.²⁴

Avisa fungerte også som talerør for okkupasjonsmyndighetene og som forkjemper for et «nytt Europa», slik Burmistr hevder var en del av okkupasjonsavisenes funksjon. Dette beskrives ikke direkte som avisas formål, men fremgår av innholdet.²⁵

Avisas propagandistiske funksjon er tydelig: I en arbeidskontrakt fra august 1944 var det krav om en nasjonalsosialistisk hovedredaktør, og avisa skulle «tjene som politisk instrument for folkeopplysningen og -oppdragelsen, og formidle det nasjonalsosialistiske tankegodset på en virkningsfull måte til sine lesere».²⁶ Terboven tilla også avisa politisk betydning.²⁷ Trolig delte flere av avisemedarbeiderne den nasjonalsosialistiske holdningen. I en artikkel trykket i *Nordlys* i 1988 omtales avisas hovedredaktør i perioden 1941–1944 som «en innbarket antinazist», men det finnes ikke kjente kildebelegg som dokumenterer hans politiske holdning.²⁸

Med tilbaketrekningen av de tyske styrkene fra Finland og inn i Norge høsten 1944 ble *Deutsche Polarzeitung* slått sammen med 20. Gebirgsarmés soldatavis *Lappland-Kurier*. Fra den 20. november 1944 gikk avisa under navnet *Polar-Kurier*. Kildefunn taler for at den kan ha blitt trykket i bladet *Tromsøs trykkeri*, som hadde vært nyordnet siden 1941.²⁹ Ellers virker det ikke å ha vært store organisatoriske og innholdsmessige endringer.³⁰

Med utgaver på fire og seks sider kom avisa ut seks dager i uka. Omfanget var dermed stort relativt til rikstyske aviser, som i 1944 fikk utgis med fire sider seks dager i uka, og i mars 1945 kun med én side.³¹ Dette tydeliggjør hvor høyt prioritert okkupasjonsavisa var. Avisa inneholdt internasjonale, tyske og krigsrelaterede nyheter, og hadde også innslag om kultur og sport, og sjeldnere om økonomi, vitenskap og utdanning. I tillegg var det flere reportasjer, samt underholdning. De samme artikkelkategoriene gjenfinnes i *Polar-Kurier*, som dog var mer krigsfokusert.

I starten var en hel side i *Deutsche Polarzeitung* viet nordiske – primært norske – forhold, med nyhetsartikler og reportasjer. Etter hvert ble denne delen redusert. I *Polar-Kurier* kom

24. *Deutsche Polarzeitung*. (1941, 9. februar). Der Grund: 1, egen oversettelse. *Deutsche Polarzeitung* finnes tilgjengelig som mikrofilm på Kultur- og samfunnsfagsbiblioteket, Universitetsbiblioteket ved UiT Norges arktiske universitet. Den refereres heretter til som DPZ i fotnotene.

25. Burmistr 2016: 83–84. Avisas funksjon drøftes mer inngående i Bergmann 2019: 159–160.

26. RA/RAFA-2187, Folder: Meyer, Karl H. (Karl Eg): Dokument Vertrag Oslo, 21.08.1944: 1–2: her 1, egen oversettelse.

27. Bergmann 2019: 161; RA/S-3138/0001/D/Dg/L0409 (Mosers beretning): 20.

28. Bergmann 2019: 179–180; *Nordlys*. (1988, 24. september). Minnerikt møte uten bitterhet (lest den 12.5.2017). Ifølge samme artikkel skal hovedredaktøren ha blitt sendt til Grini etter å ha blitt oppdaget med antinazistisk litteratur. Imidlertid fremkommer hans navn ikke i Giertsen 1946, som gir en tilnærmet fullstendig oversikt over de fanger som passerte gjennom Grini fangeleir. Det bør derfor ikke legges for stor vekt på dette utsagnet.

29. Se bl.a. RA/RAFA-2187, Mappe: 'Deutsche Polarzeitung' 1945. Nr. 89 bis Monat April: Dokument Ad trykking av tysk avis. Stemplet «Tromsø» og trolig «DEUTSCHE ZEITUNG 26. APR. 1945 IN NORWEGEN»; Kommunikasjon Tromsø-Direksjonen for «Deutsche Zeitung in Norwegen», 23.04.1945; Kommunikasjon DPZ-Bladet «Tromsö» (nr. 84 av P-K), udatert (i samme mappe).

30. Se Bergmann 2019: 183–187.

31. Jf. Hale 1964: 275, 304–308.

artiklene om nordmenn innimellom alt annet stoff.³² I det følgende analyseres tekstene om nordmenn for å se i hvilken grad de bar preg av et nasjonalsosialistisk syn på nordmenn, og i så fall om disse var formet av en rasebasert tankegang og/eller en mer økonomisk storromstenking.

Forestillinger om nordmenn

Lederen for Hauptabteilung für Propaganda und Volksaufklärung (HAVP) i Rikskommissariatet i det okkuperte Norge, Georg-Wilhelm Müller, var ifølge den tyske sosiologen Petra Bonavita «overbevist nasjonalsosialist».³³ Som 19-åring ble han medlem i Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei, og gikk få år senere inn i SS.³⁴ Da han kom til Norge for å lede HAVP og dermed innta en sentral posisjon i den tyske sivile ledelsen av det okkuperte Norge, hadde han vært medlem av SS i ni år. Han hadde slik hatt lang tid på å inkorporere de raseideologiske forestillingene om nordmenn som «germanere» som dominerte i SS. Den pangermanske organisasjonen anså blant annet sørlige deler av Norge som det «germanske» blodets opprinnelsessted. Etter deres syn hadde blodet angivelig blitt selektert og forfinet i kampen mot naturen, og dermed gitt nordmenn egenskaper som stolte og krigerske kulturskapere. Den norske bondestanden ble romantisert og med sin forbindelse til jorden ansett som «kilden til det gode blod».³⁵ Nordmenn skulle innlemmes i et fremtidig «storgermansk» rike, og Heinrich Himmler, Reichsführer-SS, ga beskjed til Rikskommissariatet i Norge om å fremme tanken om et «Stor-Europa» under tysk ledelse.³⁶

I ei avis som sorterte under Rikskommissariatets hovedavdeling for propaganda og folkeopplysning, skulle man derfor kunne forvente å finne et syn på nordmenn som samsvarte med Müllers syn på nordmenn som «germanere». Som antydning tidligere var imidlertid forestillingene om nordmenn i den tyske nasjonalsosialismen ikke entydige, og blant annet Josef Terboven, leder av Rikskommissariatet og dermed øverste sivile leder for det okkuperte Norge, betonte økonomiske interesser. Terboven la først og fremst vekt på Norges økonomiske betydning i en felles økonomi – et «Großwirtschaftsraum».³⁷ Denne storromsøkonomien skulle omfatte mennesker av «samme og beslektet rase» i det vestlige Europa, Balkan og Skandinavia.³⁸ Slik inneholdt også den økonomiske vektleggingen aspekter av den rase-messige tankegangen. Forestillingene om en større sammenslutning etter krigen, hvor både Tyskland og Norge skulle inngå, var dermed til stede i begge perspektivene. De skilte imidlertid vei i hva som var sammenslutningens hovedformål.

Samtidig var verken sammenhengen mellom rase og natur i SS, eller et økonomisk «Großraumkonzept», kun nasjonalsosialistisk. Völkisch-bevegelsen i Tyskland rundt 1900 var også opptatt av rase, og den tyske industrien var interessert i en større økonomisk sammenslutning etter den økonomiske krisen i 1929.³⁹ Nasjonalsosialistene bygde dermed delvis videre på eksisterende tankegods. Utover de nasjonalsosialistiske forventningene til nord-

32. Bergmann 2019: 187–191.

33. Bonavita 2004: 442, egen oversettelse.

34. NHM, G/L0017 Prisoner of War Interrogation Services (PWIS), Report No: PWIS (Norway)/106. Report on the interrogation of Min.-Dirigent and SS Oberführer (honorary) G.W. Müller: 1.

35. Emberland & Kott 2012: 45–46, 57–58.

36. NHM, G/L0017 Prisoner of War Interrogation Services (PWIS), Report No: PWIS (Norway)/106. Report on the interrogation of Min.-Dirigent and SS Oberführer (honorary) G.W. Müller: 7.

37. [Storromsøkonomi] Nøkleby 2016: 367–368, egen oversettelse.

38. Bohn 2000: 122, egen oversettelse.

39. Barth 1999: 148; Emberland & Kott 2012.

menn fantes det i Tyskland også forestillinger om Norge og nordmenn, som fungerte som et større, mer allment bakteppe for tyske holdninger til nordmenn. Her spilte keiser Wilhelm II og hans «Nordlandfahrten» en stor rolle. Et til stor del natursvermerisk bilde av Norge og nordmenn ble formidlet til en større krets, hvor Norge ble fremstilt som en «førmoderne idyll» med urørt natur.⁴⁰

Det var dermed ulike nyanser i hva som ble vektlagt i forventningene til nordmenn. Jeg mener det må ses i lys av den institusjonelle strukturen i det tyske okkupasjonsregimet, hvor det kunne utkrystallisere seg ulike posisjoner i synet på nordmenn, her representert ved Terboven og Müller. I tillegg fantes det en mer allmenn tysk tilnærming til Norge. Dette betyr dermed at det kunne tas hensyn til ulike interesser i representasjonen av nordmenn, noe som var tilfelle i *Deutsche Polarzeitung* og *Polar-Kurier*.

Representasjoner av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* oppstartsfase

En innholdsanalyse av *Deutsche Polarzeitung*s første uker, 9. februar–4. mars 1941, viser at nordmenn ble fremstilt positivt i forbindelse med ulike emner. Som i Junilas funn om fremstillinger av Finland der naturen ble betont, lå hovedvekten i *Deutsche Polarzeitung* på naturdominerte representasjoner som fremstilte nordmenn som svært nære naturen, både når det gjaldt leveforhold og arbeid. Blant annet forekommer tekster om nordmenn i primærnæringer ofte, og naturens påvirkning på livet skildres. Nordmenn figurerer også hyppig som aktører i artikler om kriminalitet, ulykker, politikk, sport, historie og kulturliv. Visse nordmenn ble fremstilt negativt som kriminelle, mens andre ble fremhevet som store kulturpersonligheter. I artikler om krigssituasjonen ble nordmenn representert både som ofre og motstandere i ulike sammenhenger. I tillegg skulle flere lengre reportasjer trolig introdusere landet og regionen for avisas lesere, i tråd med avisas oppgave. Slik fantes det artikler om både lofotfiske, Hamarøy og telegrafistarbeid på Svalbard.⁴¹ Disse fremstillingene bar preg av både den raseideologiske holdningen til nordmenn og den økonomiske tankegangen. Likeså ble de samme representasjonene kjennetegnet av den mer allmenne natursvermeriske tilnærmingen til Norge som hadde eksistert i Tyskland i lang tid – også før nasjonalsosialistene kom til makten.

Forholdet mellom nordmenn og tyskere ble i *Deutsche Polarzeitung* i stor grad fremstilt som et fellesskap. Dette er blant annet synlig i artikler om kultur og sport, og gjennom artikler om Quisling antydes det et ideologisk fellesskap. Språklig sett kan beskrivelsen av Svalbard som «das Alpenland im Eismeer» tolkes som et tegn på fellesskap.⁴² En viss distanse kan utleses i påstander om at nordmenn ikke kunne tysk, men betydningen av dette reduseres senere gjennom henvisning til et norsk ønske om å lære tysk.⁴³ Slik fremhever *Deutsche Polarzeitung* i mye større grad et fellesskap mellom nordmenn og tyskere enn avstand.

Likevel virker ikke alle å være inkludert i fellesskapet. Det tas sterkt avstand til motstandere og kriminelle ved negativ omtale. Dette er tydelig i kritikken av nordmenn som barbinders som motstandssymbol. Disse ble beskrevet som «åndsforlatte».⁴⁴ Samer beskrives

40. Se bl.a. Barth 1999: 144; Gammelien 2009; Pötscher 2010: 65.

41. For en grundigere gjennomgang av fremstillingene av nordmenn i denne perioden, se Bergmann 2019: 31–50.

42. Bechem. (1941, 20. februar 1941). Das Alpenland im Eismeer. Spitzbergen von einem Dichter gesehen – Sinfonie der Farben. *DPZ*: 3.

43. *DPZ*. (1941, 22. februar). Norweger lernen Deutsch. Volkstümliche Sprachkurse – Polizeibeamte nehmen geschlossen teil – Tausende von Schülern: 3.

44. *DPZ* (Initialer Tg.). (1941, 28. februar). Die Büroklammer: 1, egen oversettelse.

som en gruppe adskilt fra nordmenn, blant annet ved bruk av betegnelsen «Lappen» og andre beskrivelser. Til tross for positive skildringer blir samer fremstilt svært eksotisert, og inntrykket er at de ikke er inkludert i fellesskapet. Dette gjelder reindriftssamer, mens sjøsamere ikke fikk noen oppmerksomhet i avisa overhodet. Det samsvarer med Bjørg Evjens analyse av tyske nasjonalsosialistiske holdninger til samer. Også hun viser at kategoriseringen av dem som en annen «rase» i hovedsak bygget på reindriftssamene.⁴⁵ Representasjonene i *Deutsche Polarzeitung* sammenfaller i stor grad med Harald Rindes påstand i bind 3 av *Nordlands historie* om at tyskere så på samene med et turistblikk, «som en eksotisk folkegruppe».⁴⁶

Nordmenn og tyskere ble ikke fremstilt som likeverdige. Dette er synlig i sportsartikler, hvor eksempelvis utviklingen av skihopp i Norge og norsk dominans skildres, samtidig som det understrekes at posisjonen som beste skihopper i verden hadde blitt overtatt av en østerriker. Det er slik et sportslig fellesskap «i teten», hvor Norge inngår, men er underordnet Tyskland og Østerrike. Likeså kan hyppige poengteringer av den tyske tilstedeværelsen og dens betydning for nordmenn – utover en tysk hjelpsomhet – gi inntrykk av et norsk avhengighetsforhold. Eksempelvis ble behovet for revitalisering understreket i en artikkel om norsk sport:

Som økonomien og livet i det norske rom skal sporten oppleve en blodsoppfriskning: En ny ånd skal komme og virke befruktende og oppkvikkende. [...] Dette Nordlandet har menneskematerialet og en mengde av talenter, og det skal sørges for at denne rikdommen ikke forblir ubrukt.⁴⁷

En tilsvarende rollefordeling mellom tyskere og hviterussere identifiserte Burmistr i *Minsker Zeitung*.⁴⁸ Av og til kan imidlertid forholdet synes å bli omvendt, som når det hevdes at en tysk polfarer følger i Nansens og Amundsens fotspor.⁴⁹ Den sterke betoningen av naturforhold, nordnorske leveforhold og enkelte egenskaper kan antyde en viss distanse. Eksempelvis ble hvalfangere og fiskere beskrevet som «store og firskårne», som «tranflekke», «fordringsløse», skjeggete og som støyende når de kommer hjem fra havet.⁵⁰ Dette tyder på at det var rom for visse forskjeller innenfor rammene av fellesskapet.

Den jevnt over positive stemningen som formidles om nordmenn, kan ses som en indirekte oppfordring til et fellesskap mellom nordmenn og avisas lesere. Avisa kan forstås som at den bidrar til grunnlaget for en relasjon gjennom å opplyse om ulike forhold ved landet og dets befolkning. Det var eksplisitte henvisninger til det «germanske broderfolk»⁵¹ og en felles «blodsmessig opprinnelse»⁵² samt til behovet for en «blodsoppfriskning».⁵³ Dette er klare uttrykk for det rasebaserte synet på nordmenn. Dette gjelder også betoningene av vikingtiden, bønder, kampen mot naturen og delvis fremheving av norsk kultur, som er tematiske valg i tråd med SS' syn på nordmenn. Samtidig er fremhevingen av vikingtid, bønder og kampen

45. Evjen 2021: 276, 283. Jf. også Evjen 2015.

46. Rinde 2015: 201. Verken norske jøder eller kvener ble omtalt i den undersøkte perioden.

47. DPZ (Dijofø?). (1941, 15. februar). Rasten heisst Rosten – norwegische Sportskameraden: 5, egen oversettelse.

48. Burmistr 2016: 276.

49. DPZ. (1941, 2. mars). 160 000 Kilometer überm unerforschte Land [sic]: 3.

50. Jacobs. (1941, 9. februar). Das Paris des Nordens. Tromsö – Stadt der Robbenfänger. DPZ: 3, egen oversettelse.

51. DPZ. (1941, 18. februar). Geistige Brücke: 3; DPZ. (1941, 18. februar). Der Neutralitätsbruch im Jössingfjord. Die norwegische Presse gedenkt des folgenschweren Altmarkfalles: 6, egne oversettelser.

52. DPZ (Initialer Gl.). (1941, 21. februar). Geistige Erneuerung: 1, egen oversettelse.

53. DPZ (Dijofø?). (1941, 15. februar). Rasten heisst Rosten – norwegische Sportskameraden: 5, egen oversettelse.

mot harde levedforhold også uttrykk for de allmenne tyske forestillingene om nordmenn som var levende i Tyskland før 1933.

En delvis betoning av utvikling som følge av tysk hjelp og en skildring av Norge som lite moderne passer med Terbovens ønsker om å modernisere det okkuperte landet.⁵⁴ Den stadige poengteringen av arbeid i primærnæringer og livet i naturen plasserte også nordmannen i en økonomisk kontekst. Eksempelvis må fremhevingen av nordmenn som fiskere og produsenter av fiskeprodukter tolkes i sammenheng med en «Großraumwirtschaft»-tankegang, hvor Norge skulle være hovedleverandør av fisk og fiskeprodukter.⁵⁵ Henvisninger til andre primærnæringer, som jordbruk, skogdrift, pelsproduksjon og til en viss grad gruvedrift, passer også inn i Terbovens vektlegging av norsk økonomi.

De to posisjonene kommer slik til uttrykk på noe forskjellige måter: Som vist ovenfor er den raseideologiske posisjonen både eksplisitt språklig sett, og synlig i valg av tema. Flere artikler må rent tematisk tolkes i sammenheng med den økonomiske tankegangen, men færre eksplisitte formuleringer antyder et økonomisk fellesskap. Det er likevel noen formuleringer som taler direkte for en mer økonomisk tankegang, som poengteringen av «Norges økonomiske vending til kontinentet».⁵⁶

Også andre faktorer kan ha spilt inn i fremstillingen av nordmenn. Propagandahensyn hadde trolig stor betydning. Innholdet om nordmenn i avisa kan også tolkes som en oppfordring til okkupantene om en vennlig og beroligende adferd i møte med den okkuperte befolkningen, noe som var viktig med tanke på behovet for å holde samfunnet i gang.⁵⁷ Dette kan ytterligere leses som en poengtering av hvor «bra» de tyske soldatene hadde det i Norge. Overfor eventuelle norske lesere kan det forstås som en positiv henvendelse og som en oppfordring til å slutte seg til nasjonalsosialismen og fellesskapet.⁵⁸ Slike propagandistiske formål bør imidlertid ses som et annet lag i en bredere analyse av representasjonen av nordmenn, og vil derfor ikke belyses ytterligere her.

Fellesskapet som fremheves i *Deutsche Polarzeitung*, kan sammen med en positiv holdning til nordmenn forstås som optimisme og ses i lys av en journalistikk preget av seierssikkerhet og seierspropaganda.⁵⁹ Til tross for at okkupasjonsavisene hadde en noe større frihet enn den rikstyske pressen, opererte de innenfor en nasjonalsosialistisk ramme. *Deutsche Polarzeitung* fulgte dermed den generelle propagandistiske trenden. Da krigen snudde til de alliertes fordel, fikk det utslag i Det tredje rike i form av en overgang til «Durchhaltepropaganda» («holde-ut-propaganda»). Den var preget av realitetsflukt, heroisering av tysk forsvarskamp og angstpropaganda.⁶⁰ Dette fikk i sin tur konsekvenser for fremstillingen av nordmenn.

Representasjoner av nordmenn etter overgangen til Polar-Kurier, 21. november–20. desember 1944⁶¹

Mellom senvinteren 1941 og senhøsten 1944 hadde det skjedd en utvikling på flere områder: I avisas nedslagsområde hadde den tyske tilbaketrekningen fra Finland og den sovjetiske

54. Bohn 2000: 126.

55. Finstad 2014: 385–386.

56. DPZ. (1941, 18. februar). Geistige Brücke: 3, egen oversettelse.

57. Finstad 2014: 369, 387; Nøkleby 1992: 281.

58. Betydningen av tilslutningen til fellesskapet er særlig relevant i og med spenningen mellom nasjonalister og pan-germanister i Nasjonal Samling. Se Sørensen 2009: 73–77.

59. Echternkamp 2004: 20–22.

60. Eckhardt 1975: 8; Hale 1964: 282.

61. For en grundigere analyse av fremstillingene av nordmenn i denne perioden, se Bergmann 2019: 95–115.

offensiven i nord høsten 1944 resulterte i ordren om tvangsevakuering og nedbrenning av Nord-Troms og Finnmark. Samtidig tiltok kampene mellom motstandere og tyskere i det okkuperte Norge. Med tilbaketrekningen av Lapplandsarméen ble *Deutsche Polarzeitung* slått sammen med den tyske soldatavisa *Lappland-Kurier*. Første utgave av *Polar-Kurier* kom 21. november 1944 og virker å være en videreføring av *Deutsche Polarzeitung*.⁶² En viktig forskjell er at det ble skrevet langt mindre om nordmenn.⁶³

Som i avisas oppstartsfasen handlet mye om natur og primærnæringer, og slik var det stor kontinuitet i bildet av nordmenn som lever i og med naturen. Dette var dog ikke den mest dominerende representasjonsrammen for nordmenn senhøsten 1944. Avisen ble generelt langt mer krigsfokusert enn tidligere, og den største andelen av tekstene om nordmenn handlet om krigen, særlig om tvangsevakueringen. Som tidligere var det tekster om politikk, historie, kulturliv og sport, samt introduserende artikler, men til forskjell fra første periode er artikler om norsk kriminalitet og ulykker fraværende. I tillegg til at dette må ses i sammenheng med det svært reduserte innholdet om nordmenn og et større krigsfokus, kan det forstås som at deler av nyhetsfunksjonen hadde blitt forlatt – i hvert fall når det gjaldt norske nyheter. Nordmenn ble fortsatt fremstilt primært positivt. Likevel ble de nå i større grad enn tidligere fremstilt med både positive og negative egenskaper.

Relasjonen mellom nordmenn og tyskere ble fortsatt primært fremstilt som et fellesskap, selv om også dette hadde fått mindre plass. Fellesskapet er blant annet tydelig i omtalen av tvangsevakueringen, hvor samarbeidet fremheves som en «forbilledlig fellesskapsinnsats».⁶⁴ Likevel var beskrivelsen av relasjonen mellom nordmenn og tyskere mer nyansert enn tidligere, og inneholdt ofte henvisninger til både fellesskap og distanse. I en artikkel om tvangsevakueringen vises det for eksempel til den «bolsjevikiske trusselen» som en felles fiende, men også til at «[s]elvfølgelig mistrodde man 'Tyskes', men man hadde vent seg til dem».⁶⁵ Som i første fase var det også nå ulikheter innenfor de ytre rammene av et fellesskap. Videre virket heller ikke samer og nordmenn i motstandsbevegelsen å være inkludert i fellesskapet. Det ble også skrevet svært negativt om London-regjeringen og kongen – sistnevnte ble eksempelvis omtalt syrlig som en «helt» som ikke hadde greid å lære seg norsk på 35 år.⁶⁶

Som i første periode er de to nasjonalsosialistiske posisjonene, samt mer allmenne forestillinger, synlige i fremstillingene av nordmenn. Selv om det kun var én henvisning til det «germanske»⁶⁷ i avisen i denne perioden, var det flere artikler som bar preg av den rasebaserte forståelsen av nordmenn, slik som artikler om norske bønder, kampen mot naturforholdene og vikingtiden. Artikler om nordmenn i primærnæringer er uttrykk for den økonomiske tankegangen. Sistnevnte er svært synlig i en artikkel om nordnorske ressurser, hvor landsdelens betydning betones allerede i overskriften: «En fremtidsdrøm for kontinentet. Nord-Norge står bare i begynnelsen av sin oppdagelse og bruk».⁶⁸ Muligheter for landbruk, gru-

62. Bergmann 2019: 183–187.

63. Antallet artikler om nordmenn sank fra gjennomsnittlig 12 artikler pr. dag i februar–mars 1941 til 1 artikkel pr. dag i november–desember 1944. Se Bergmann 2019: 200 for en grafisk fremstilling.

64. *Polar-Kurier*. (1944, 1. desember). Evakuierung Nordnorwegens in vorbildlicher deutsch-norwegischer Zusammenarbeit gelöst. Von 55 000 Evakuierten 45000 durch Tromsö geschleust – Einzigartige Gastfreundschaft der Bevölkerung: 1–2, egen oversettelse. *Polar-Kurier* finnes tilgjengelig som mikrofilm på Kultur- og samfunnsfagsbiblioteket, Universitetsbiblioteket ved UiT Norges arktiske universitet. Den refereres heretter til som *P-K* i fotnotene.

65. Wiedemann. (1944, 9. desember). Die Fahrt nach Tromsö. Ein Begebnis am Rande der Evakuierung Nordnorwegens. *P-K*: 6, egen oversettelse.

66. Tröger. (1944, 25. november). Die norwegische Variante. *P-K*: 1–2.

67. «[D]as germanische Trübel», *P-K* (signert «Ihr A. E.»). (1944, 12. desember). Brief an einen Norweger: 2.

68. *P-K*. (1944, 23. november). Ein Zukunftsraum des Kontinents. Nordnorwegen steht erst am Anfang seiner Entdeckung und Nutzbarmachung: 6, egen oversettelse.

vedrift og treproduksjon fremheves, likeså nytten av det norske fiskeriet og vannkraften for Europa. Parallellene til tankegangen om utnyttelsen av ressurser i et «Neuropa» er tydelige, og det er høy grad av samsvar med Terbovens planer for Norge.⁶⁹ Som for den første fasen må det også her poengteres at både pangermansk tankegods og et stort naturfokus kan ses som uttrykk for de generelle tyske forestillingene om nordmenn. Likeså er det viktig å bemerke at det ikke er et skarpt skille mellom de ulike posisjonene. Mye av innholdet kan leses i lys av både den rasebaserte og den økonomiske posisjonen, samt allmenne forventninger om nordmenn.

Ole Kristian Grimnes har hevdet at den økonomiske storromstankegangen må ses i sammenheng med krigens utvikling, hvor planene for et slikt fellesskap fikk redusert betydning etter hvert som man ble mindre sikker på en tysk seier, og dermed på tiden etter.⁷⁰ Denne artikkelen viser at tankegangen om et større fellesskap etter krigen – så vel økonomisk som rasemessig – fortsatt eksisterte, til tross for store endringer i den realhistoriske konteksten. Introduserende tekster og en positiv holdning til nordmenn fortsatte likeså å legge et grunnlag for tilnærming, i likhet med første fase. To forhold tyder imidlertid på at fellesskapsprosjektet hadde blitt mindre viktig: det reduserte innholdet og den økte nyanseringen i beskrivelsen av nordmenn generelt og fellesskapet spesifikt. Dette kan delvis henge sammen med overgangen til en mer «pessimistisk» propaganda som følge av omslaget i krigen rundt 1942/1943. Heretter ble det mindre fokus på de faktiske forholdene og mer på underholdning, noe som er tydelig i *Polar-Kurier*. Slik spilte overgangen i propaganda trolig en rolle for reduksjonen i andelen innhold om nordmenn. Nyanserende tendenser var imidlertid synlige allerede tidlig vår 1941, hvor skiftet i propaganda ennå ikke hadde funnet sted.⁷¹ En mer nyansert fremstilling kan derfor heller ha vært en følge av bekymring for den tyske tilværelsen i Norge med allierte nålestikkraid mot den norske kysten og norsk motstand. Det kan også ha vært et utslag av en minsket fascinasjon over landet og av at nordmenn ikke svarte til de forventningene som tyskerne hadde da de ankom Norge.⁷²

Til tross for at nyanseringen og reduksjonen i innholdet om nordmenn må tolkes som at fellesskapsprosjektet ikke var like prioritert senhøsten 1944, peker innholdet i seg selv i retning av et fellesskap. Slik er fellesskapstankegangen ikke forlatt og propagandaomslaget ikke fullstendig. De endrede forholdene i krigen og okkupasjonen kan også ha hatt betydning for at det nå var enda viktigere å holde «hjulene i gang» i det okkuperte Norge og å betone de «gode forholdene».⁷³ Det var også vesentlig å understreke konsekvensene av et tysk nederlag. Analysen viser dermed at representasjonen av nordmenn innebar en viss utvikling, men likevel var preget av en overordnet kontinuitet i en gjentatt fremheving av nordmenn og fellesskapet mellom nordmenn og tyskere.

Mangefasetterte representasjoner

Jeg har i denne artikkelen vist at fremstillingene av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* og *Polar-Kurier* hadde innslag av både en SS-ideologisk rasebasert tankegang og av en økonomisk «Großraumwirtschaft»-tenking. Samtidig må ikke forskjellene mellom de to ulike

69. Se Nøkleby 1992: 147–150, 170; Nøkleby 2016: 367–368.

70. Grimnes 2018: 193.

71. Echternkamp 2004: 20–21. Bemerk at det ikke vites om denne nyanseringen var konsekvent utenom disse periodene, da de ikke er undersøkt. Se Bergmann 2019: 64–72, 85–94.

72. Jf. Drolshagen 2010: 211.

73. Jf. Finstad 2014: 363; Nøkleby 1992: 150.

posisjonene overdrives. Til tross for visse forskjeller var begge preget av samme mål: en større fremtidig sammenslutning, hvor både Tyskland og Norge inngikk. Representasjonen kan videre også knyttes til mer allmenne former for Norges-svermeri i Tyskland, som skribentene trolig var påvirket av. Tekstene om kriminalitet og ulykker, og trolig også de om sport, henger også sammen med *Deutsche Polarzeitungs* funksjon som nyhetsavis. Denne funksjonen hadde i stor grad blitt forlatt senhøsten 1944.

Det innebærer at avisa gjenspeilet eksisterende oppfatninger om nordmenn – men ikke fullt ut. Den raseideologiske holdningen som Himmler hadde gitt den tyske propagandaavdelingen (ledet av Müller) i Norge beskjed om å fremheve, ble kun delvis reproduisert. Mens nordmenn ble betont som bønder med forbindelse til vikingene, ble det ikke skrevet om nordmenn som mulige deltakere i en østlig kolonisering eller som krigerske. Innenfor den økonomiske posisjonen spilte også nordmenn i primærnæringer en viktig rolle, noe som viser hvordan de to ulike posisjonene delvis overlappet. Antydningene om utvikling i landet må ses som uttrykk for den økonomiske tankegangen, som blant annet Reichskommissar Terboven representerte. I tillegg var det viktig for Terboven og Rikskommissariatet å slå ned på lovbrøyttere og motstandere, for å tydeliggjøre konsekvensene av motstand og kriminalitet. Likeså spilte andre propagandistiske hensyn inn. Dette viser at fremstillingene av nordmenn kan tolkes på ulike måter, noe som i sin tur taler for at propagandaen kunne fylle ulike funksjoner.

Muligheten for at ulike perspektiv kunne utkrystallisere seg i det nasjonalsosialistiske synet på nordmenn, kan forklares av den institusjonelle strukturen i det nasjonalsosialistiske regimet. Flere har hevdet at Det tredje rikes maktstrukturer, dets propaganda og okkupasjonsregimet i Norge var preget av polykрати.⁷⁴ Begrepet er av den tyske historikeren Peter Hüttenberger definert som «eine Vielfalt von weitgehend autonomen Herrschaftsträgern, die miteinander unter bestimmten Bedingungen in Konflikt geraten können».⁷⁵ Dette står i motsetning til totalitarisme-intensjonalistisk teori, hvor den nasjonalsosialistiske politikken ifølge den svenske historikeren Alf W. Johansson forstås som «ett uttrykk för Hitlers vilja och ideologiska föreställningsvärld».⁷⁶ Ian Kershaw kombinerer teoriene og hevder at til tross for at det fantes ulike grupper var de preget av en tankegang om «å handle i tråd med Føreren».⁷⁷

Dette innebærer for det første at det var rom for tolkning av ideologien, og at det kunne oppstå to posisjoner i det nasjonalsosialistiske synet på nordmenn. For det andre innebærer det at det tyske nasjonalsosialistiske regimet ikke var enhetlig og direkte styrt. Selv om avisa sorterte under Terboven og under Müllers propagandaavdeling, som Robert Bohn har hevdet hadde monopol på propagandaen i Norge,⁷⁸ finnes det ingen kilder som tyder på at de var sterkt involverte i avisproduksjonen i Tromsø.⁷⁹ En uklar ansvarsfordeling og et polykratisk maktkaos kan ha ført til et spillerom for en mangefasettert representasjon av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* og *Polar-Kurier*. Jeg har vist at denne knyttet an til både allmenne forestillinger om nordmenn, samt til de to ulike nasjonalsosialistiske posisjonene, her representert ved Müller og Terboven. Kershaws forståelse kan slik overføres på represen-

74. Se Bohn 1999: 133; Hachtmann & Süß 2006; Hüttenberger 1976.

75. Hüttenberger 1976: 420. «Herrschaftsträger» innbefatter ifølge Hüttenberger (1976: 423) både enkeltindivider, organisasjoner og grupper av organisasjoner, som «ein artikuliertes politisches Interesse besitzen, ferner ein klares Selbstverständnis und schließlich Mittel, sich gegenüber anderen Herrschaftsträgern sowie zumindest Teilen der Bevölkerung durchzusetzen».

76. Johansson 2017.

77. Kershaw 2008.

78. Bohn 2000: 64–65.

79. Se Bergmann 2019: 48, 168–169.

tasjonen av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* og *Polar-Kurier*, som kan forstås som et ønske om å fremstille nordmenn i tråd med en «korrekt» representasjonsmåte. Blant annet som følge av en vagt formulert ideologi fantes det imidlertid ikke én korrekt sådan fremstilling, men flere, og slik søkte muligens journalistene og redaktørene å «skrive i tråd med» både Müller og Terboven. Samtidig var journalistene trolig påvirket av mer allmenne forventninger til nordmenn.

Deutsche Polarzeitung og *Polar-Kurier* var slik en tysk propagandaaktør i Norge som søkte å skape bestemte forestillinger om nordmenn hos sine lesere. Dette gjaldt gjennom hele krigen. Også etter vendingen i krigen fortsatte de å propagandere et fellesskap mellom nordmenn og tyskere. Dermed er avisa et eksempel på et organ som søkte å innlemme «andre» (nordmenn) i «oss» (det germanske fellesskapet), selv om det var spillerom for en viss ulikhet innad i fellesskapet.⁸⁰

I tillegg til sin uttalte funksjon som nyhetsformidler og forbindelse til hjemlandet, samt indirekte funksjon som talerør for okkupasjonsmyndighetene, hadde okkupasjonsavisa også en funksjon som en forkjemper for et «nytt Europa».⁸¹ Dette var i tråd med den tyske propagandaen i Norge, som skulle fremheve innlemmelsen av Norge i et «storgermansk rike». Svetlana Burmistr etterspør flere studier for å kunne bekrefte antakelsen om at europeiseringen hadde større betydning for okkupasjonsavisene enn for den rikstyske pressen.⁸² Denne analysen bekrefter at europeiseringen spilte en viktig rolle i representasjonen av nordmenn i *Deutsche Polarzeitung* og *Polar-Kurier*. Fremstillingen av nordmenn må dermed også forstås som en positiv visjon for soldatene, og kunne fungere som legitimering av den tyske tilstedeværelsen i Norge.

Litteratur

- Barth, B. (1999). Norge og Norden i tysk strategi, 1914–1945. I J. Simensen (red.), *Tyskland–Norge: Den lange historien* (s. 144–163). Oversatt av Rolf Hobson. Oslo: Tano Aschehoug.
- Bergmann, L. (2019). *Okkupant om okkupert. Fremstillingen av nordmenn i Deutsche Polarzeitung og Polar-Kurier (1941–1945)* (masteroppgave, UiT Norges arktiske universitet, Tromsø).
- Bohn, R. (1999). Det tyske rikskommissariatet i Norge 1940–1945. Organisasjonsstruktur, forskning, arkivsituasjon og problemstillinger knyttet til tyskernes sivile administrasjonsapparat. I S. Ugelvik Larsen (red.), *I krigens kjølvann. Nye sider ved norsk krigshistorie og etterkrigstid* (s. 119–133). Oslo: Universitetsforlaget.
- . (2000). *Reichskommissariat Norwegen. «Nationalsozialistische Neuordnung» und Kriegswirtschaft*. München: R. Oldenbourg.
- Bonavita, P. (2004). Die Karriere des Frankfurter NS-Studentenführers Georg-Wilhelm Müller. *Nassauische Annalen. Jahrbuch des Vereins für nassauische Altertumskunde und Geschichtsforschung*, 115, 441–460.
- Burmistr, S. (2016). *Die «Minsker Zeitung». Selbst- und Fremdbilder in der nationalsozialistischen Besatzungspresse*. Berlin: Metropol.
- Christensen, P. (2003). Fra gjenerobring og seig kamp for dagsavis til tyskokkupert avishus. I P. Christensen & H. Tjelmeland (red.), *Flammende budbringer. Nordlys gjennom 100 år* (s. 195–226). Tromsø: Nordlys.
- Dahl, H.F. (2016). *A History of the Norwegian Press, 1660–2015*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

80. Jf. Myklebost 2010: 19.

81. Burmistr 2016: 83–84.

82. Burmistr 2016: 332.

- Drolshagen, E. (2010). 'Reisebüro Wehrmacht'. Deutsche in Norwegen zwischen 1940 und 1945. I S. Kinzler & D. Tillmann (red.), *Nordlandreise. Die Geschichte einer touristischen Entdeckung. Historien om oppdagelsen av turistmålet Norge* (s. 208–215). Hamburg: Mare.
- Echternkamp, J. (2004). Im Kampf an der inneren und äußeren Front. I J. Echternkamp (red.), *Die deutsche Kriegsgesellschaft 1939 bis 1945*, bd. 9.1., *Politisierung, Vernichtung, Überleben* (s. 1–92), *Das Deutsche Reich und der Zweite Weltkrieg*. München: Deutsche Verlags-Anstalt.
- Eckhardt, H.-W. (1975). *Die Frontzeitungen des deutschen Heeres 1939–1945*. Wien/Stuttgart: Wilhelm Braumüller Universitäts-Verlagsbuchhandlung.
- Evjen, B. (2015). Møter og holdninger mellom samer, norske nazimyndigheter og representanter for okkupasjonsmakten. I Fagertun, F. (red.), *Krig og frigjøring i nord* (s. 85–95). Stamsund: Orkana Akademisk.
- . (2021). Livet i okkupasjonsårene 1940–1945. I A. Andresen, B. Evjen & T. Ryymin (red.), *Samenes historie fra 1751 til 2010* (s. 261–303). Oslo: Cappelen Damm akademisk.
- Emberland, T., & Kott, M. (2012). *Himmlers Norge. Nordmenn i det storgermanske prosjekt*. Oslo: Aschehoug.
- Finstad, B.-P. (2014). Spiskammer for Det tredje riket. I N. Kolle (red.), *En næring i omforming 1880–1970*, bd. 3, *Norges fiskeri- og kysthistorie* (s. 357–389). Bergen: Fagbokforlaget.
- Gammelién, S. (2009). «Zum Norden-Bild Wilhelms II. Der 'erste aller Germanen' in seinem 'urangestammten Land'». I J. Hecker-Stampehl & H. Kliemann-Geisinger (red.), *Facetten des Nordens. Räume – Konstruktionen – Identitäten* (s. 111–134). Berlin: Nordeuropa-Institut.
- Giertsen, B. (1946). *Norsk fangeleksikon. Grinifangene*. Oslo: Cappelen.
- Grimnes, O.K. (2018). *Norge under andre verdenskrig 1939–1945*. Oslo: Aschehoug.
- Hachtmann, R., & Süß, W. (2006). Editorial: Kommissare im NS-Herrschaftssystem. Probleme und Perspektiven der Forschung. I R. Hachtmann & W. Süß (red.), *Hitlers Kommissare. Sondergewalten in der nationalsozialistischen Diktatur* (s. 9–27). Göttingen: Wallstein.
- Hale, O. (1964). *The Captive Press in the Third Reich*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Hall, S. (red.). (1997). *Representation. Cultural Representations and Signifying Practices*. London: SAGE.
- Hjeltnes, G. (1990). *Avisoppjøret etter 1945*. Oslo: Aschehoug.
- Hüttenberger, P. (1976). Nationalsozialistische Polykratie. *Geschichte und Gesellschaft*, 2(4), 417–442. Hentet fra <http://jstor.org/stable/40185021> (9.4.2018).
- Høeg, T.A. (1973). *Norske aviser 1763–1969. En bibliografi. 1: Alfabetisk fortegnelse*. Oslo: Universitetsbiblioteket i Oslo.
- Jockheck, L. (2006). *Propaganda im Generalgouvernement. Die NS-Besatzungspresse für Deutsche und Polen 1939–1945*. Osnabrück: fibre.
- Johansson, A.W. (2017). Kulturlivet i tredje riket mindre övervakat än man länge trott. *Tidskriften Respons*, (6). Hentet fra *Tidskriften Respons'* hjemmesider <http://tidskriftenrespons.se/artikel/kulturlivet-tredje-riket-mindre-overvakat-man-lange-trott/> (17.4.2018).
- Junila, M. (2009). Was ist Suomi? – Das Finnlandbild deutscher Soldaten, 1941–1944. I B. Wegner, O. von Wrochem & D. Schümmer (red.), *Finland und Deutschland. Studien zur Geschichte im 19. und 20. Jahrhundert* (s. 126–138). Hamburg: Verlag Dr. Kovač.
- Kershaw, I. (2008). *Hitler. Overmot og nederlag. En biografi*. Oversatt av Carsten Carlsen. Oslo: Historie & Kultur.
- Laska, A. (1999). *Die Pariser Zeitung (1941-44) – Publizistische Wehr des Reiches im besetzten Frankreich* (mastergradsavhandling). GRIN Verlag.
- Moll, M. (1986). *Das neue Europa. Studien zur nationalsozialistischen Auslandspropaganda in Europa, 1939 – 1945. Die Geschichte eines Fehlschlages* (Inaugural-Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades der Philosophie). Karl-Franzens-Universität, Graz, (utrykket).

- . (1997). Die deutsche Propaganda in den besetzten 'germanischen Staaten' Norwegen, Dänemark und Niederlande 1940–1945. Institutionen – Themen – Forschungsprobleme. I R. Bohn (red.), *Die deutsche Herrschaft in den «germanischen» Ländern 1940–1945* (s. 209–245). Stuttgart: Franz Steiner.
- Myklebost, K. (2010). *Borealisme og kulturnasjonalisme. Bilder av nord i norsk og russisk folkeminnegransking 1830-1920* (doktorgradsavhandling, Universitetet i Tromsø).
- Nøkleby, B. (1992). *Josef Terboven – Hitlers mann i Norge*. Oslo: Gyldendal.
- . (2016). *Hitlers Norge*. Oslo: Cappelen Damm.
- Pötscher, F. (2010). Reiseberichte und Reisehandbücher. Norwegen in der deutschen Reiseliteratur der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. I S. Kinzler & D. Tillmann (red.), *Nordlandreise. Die Geschichte einer touristischen Entdeckung. Historien om oppdagelsen av turistmålet Norge* (s. 58–67). Hamburg: Mare.
- Rinde, H. (2015). Krig og okkupasjon. I H. Rinde (red.), *Det moderne fylket. Etter 1900* (bd. 3, s. 167–219). Bergen: Fagbokforlaget.
- Ruck, T. (2011). *Trolle, Fjorde, Wikingen. Die vorherrschenden Norwegenbilder im deutschsprachigen Raum des 20. Jahrhunderts und darüber hinaus* (Diplomarbeit zur Erlangung des akademischen Grades eines Magisters der Philosophie, Karl-Franzens-Universität Graz). Hentet fra <http://unipub.uni-graz.at/obvugr/hs/content/titleinfo/216286?lang=en> (20.2.2019).
- Ryymin, T. (2018). Å arbeide med tekstanalyse. I L. Melve & T. Ryymin (red.), *Historikerens arbeidsmåter* (s. 44–69). Oslo: Universitetsforlaget.
- Tjelmeland, H. (2003). Det store gjennombrudd – Nordlys blir nummer en-avis. I P. Christensen & H. Tjelmeland (red.), *Flammende budbringer. Nordlys gjennom 100 år*, (s. 228–241). Tromsø: Nordlys.
- . (2004). Aviser som historisk kilde. I E.-B. Roalsø (red.), *Å skrive i motvind. Ruth Thomsen og Stavanger Aftenblad 1934–1980. Pressehistoriske skrifter* (nr. 3), s. 114–130.
- Tvedt Olsen, O. (2015). «Arbeid slik at de vinner nordmennene for meg.» *Tysk Propaganda under okkupasjonen 1940-45* (masteravhandling, Universitetet i Bergen).
- Schmitt, P.F. (1985). *Widerstand zwischen den Zeilen? Faschistische Okkupation und Presselenkung in Norwegen*. Köln: Pahl-Rugenstein.
- Sørensen, Ø. (2009). Drømmen om det storgermanske rike. Pangermanismen i Norge ca. 1850–1945. I T. Emberland & J. Sem Fure (red.), *Jakten på Germania. Fra nordensvermeri til SS-arkeologi* (s. 61–81). Oslo: Humanist Forlag.
- Vossler, F. (2005). *Propaganda in die eigene Truppe. Die Truppenbetreuung in der Wehrmacht 1939–1945*. Paderborn: Ferdinand Schöningh.